

свиди, греши услед тога, што нема стална начела и једна и друга стана: влада се толико исто често неумесно призива у помоћ, као што се често неумесно њена помоћ одбија.

Поставимо сада себи у овом покушају задатак, да докажемо једно врло просто начело, које би требало да безусловно руководи поступак друштва према једном човеку, било да га у нечему ограничава; било да се друштво у томе служи телесном силом, ма каквом законитом казном или моралним принудама јавног мњења. То је следеће начело: да самоодбрана буде једини циљ, за коју човечанство, поједини људи или целина има права, да се меша у слободу радње једног од својих чланова; да предупређивање да се други не оштете, буде једини законити разлог, по коме се сме употребити сила, према неком члану образоване заједнице. Телесно или морално благостање ни своје ни туђе није томе довољан разлог,. Нико се не може правно принудити, да нешто чини или да нешто пропусти што би то можда по њега по срећу његову боље било, или, што би кад би тако чинио, то по мњењу других паметно и право учинио. Ово су разлози по којима би му неко могао нешто предлагати, убеђивати га, наговарати, молити га, али никад нису разлози, по којима би могао неко некога силом принудити, или ако је већ учинио, учинити му зато неко зло. Ово се само онда даје оправдати ако је учињено, у циљу да се предупреди нешто, што би другог оштетило. Свако је друштву само у толико одговоран за своје понашање, у колико се то и других тиче. У ономе што се њега самог тиче, свако је самосталан, правно неограничен. Свако је сам свој господар над собом самим, над својим телом, над својом душом.

Ваљда неће бити потребе да приметимо да се ово односи на одрасле људе који су у пуној снази душе и тела. Не говоримо о деци или младима који су испод оних година, које закон одређује да могу имати мужа и жену. Које још у таквом стању, да се морају други за њега старати, тај захтева одбрану и против своје радње и против онога што га с поља угрожава. Стога не треба да изгубимо из вида оно исконско стање, где се друштво сматрало као још незрело. Прве тешкоће на путу самосталног развитка, тако су огромне, да се не ваља дуго премишљати о оном, чиме се да се надрладају; владаоцу одушевљеном за развитак и унапређење народа пристају онда сва средства, којима се може постићи циљ, који је иначе недостижан. Суровом, исконском народу најбоља је влада сила, само ако јој је циљ, да народ усаврши и кад заиста постигнути циљ и оправда то средство. Слобода као начело не да се употребити на претходно стање ствари, док људи нису постали способни, да се усавшавају слободним и мирним убеђивањем. Док се дотле не дође, не остаје им ништа друго него да се покоре људима као што су били Агбар или Карло велики – још ако буду те среће, да их негде пронађу. Чим је пак човечанство у образованости довољно напредовало, па се даје убеђивањем и поуком свом сопственом усавршавању руководити (а дотле су давно дошли сви народи, који нас се овде тичу) онда се већ не дозвољава насиље, било оно у виду да људи нешто трпе или се казне, у циљу да се њихово благостање постигне, и казна се да оправдати тамо, где намерава да друге заштити.

Овде ће бити место да приметим, да се одричем сваке користи, која би се дала извести из апстрактног појма права, које је независно од преставе нужности. Нужност је мени последње мерило, којим се испитују сва етничка питања, али она треба да буде нужност у свом најширем смислу, нужност основана на сталној користи човека као створа, који је опредељен да напредује. Ја тврдим, да овај обзир правда оно, што поједине људе у нечем